

KANSALAISET KYSYJINÄ

MILLA KAJANNE

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ HELSINGIN YLIOPISTOSSA 14. KESÄKUUTA 2001

JOHDATTELUA

Arvoisa yleisö, hyvät vastaväittäjäni ja kustos.

Muutin mainintajärjestyksenne tarkoituksella. Olen viimeisten kuuden vuoden ajan kohottanut yleisöä, miettinyt sen toiminnan merkityksiä ja seuraamuksia. Yleisöä on monenlaista. Useimmissa institutionaalisissa tilanteissa yleisö on niin kuin te siellä, puhumattomia sivustaseuraajia. Vaikka olette melko äänettämiä, passiivisia te ette ole. Useimmat teistä ainakin näyttelivät kuuntelemista ja esittävät tarkkailevia elkeitä, avuliaimmat yrittävät hymyillä ystävällisesti ja ilmaista näin tukensa puhujalle. Kaikkea ei ymmärretä, kaikesta ei olla samaa mieltä tai kaikkea ei jaksettaisi kuunnella, mutta puhukoon nyt, kun on vuosikausia siihen valmistautunut, ja eihän tällaisia tilaisuuksia nyt tavattoman usein ole. Ja minä puhun, ja teknisesti se onkin helppoa: minulle on annettu puhujankoroke asianmukaisine varusteineen ja tietty puhe-aika, ja puhun juuri sen, minkä olen etukäteen suunnitellutkin puhuvani. Olen kirjoittanut paperille kaiken melkein sanasta sanaan ja yrittänyt opetella osia ulkoa ja sisäistää sanomaani, että vaikuttaisin aidom-

malta tai ainakin interaktiivisemmalta. Vähän niin kuin poliitikot tai televisiokeskustelun toimittajat.

Esittelen seuraavassa ensin tutkimusaiheeni ja tutkimukseni tuloksia. Toiseksi asemoin väitöskirjani mediatutkimuksen kentälle ja selvitän, miksi mediatutkimusta voivat tehdä muutkin kuin mediatutkijat ja mitä uutta keskustelunanalyttinen ote tuo mediatutkimukseen. Kolmanneksi pohdin vielä niitä teemoja, joita väitöskirjani lopussa olen ottanut esille: kansalaisia ja mediajulkisuutta.

TUTKIMUKSENI AIHE JA TULOKSET

Väitöskirjatutkimukseni käsittelee ihmisten välistä vuorovaikutusta televisiokeskusteluissa. Olen tutkinut tilanteita, joissa niin sanotut tavalliset kansalaiset osallistuvat poliittisiin televisiokeskusteluihin. Yleensä tähän televisiokeskusteluissa on asiantuntijoita: esimerkiksi politiikan asiantuntijat, toimittajat, haastattelevat toisia politiikan asiantuntijoita, poliitikkoja. Minua alkoi kiinnostaa mahdollinen kolmas osapuoli: keskusteluun osallistuva yleisö, jonka jäseniä ei ole asemoitu asiantuntijoiksi vaan maallikoiksi. Tutkimusaineistossani, syksyn 1994 EU-keskusteluissa, yleisö sai osallistua keskusteluun esittämällä poliittikoveraille kysymyksiä.

Tutkimuksessani olen selvittänyt ensin keskusteluaineistoni yhteiskunnallis-poliittista taustaa ja maallikkoperspektiivin merkitystä syksyllä 1994, jolloin Suomessa pohdittiin mahdollista EU-jäsenyyttä ja valmistauduttiin neuvoo-antavaan kansanäänestykseen. Olen tehnyt myös lyhyen katsauksen yleisön osallistumisen historiaan sähköisessä mediassa. Yleisöohjelmaformaattien yleistymisen taustalla voi nähdä niin viihteellistymistä, keskustelullistumista kuin demokratisoitumistakin. Kaupallisuus on alun alkaen ollut yleisöohjelmien leviämislle tärkeää: on oltava ajan-kohtainen, kiinnostava ja sitouttava eikä tuotanto saa maksaa liikaa.

Toiseksi olen tarkastellut itse keskusteluja. Työni painopiste on tässä kielellisen vuorovaikutuksen yksityiskohtaisessa analyysissä. Olen keskittynyt yleisön puheenvuoroihin eli niin sanottuihin yleisökysymyksiin. Yleisön puheenvuoro koostuu esittäytymisestä, kysymyksen kohdentamisesta, taustoittamisesta ja varsinaisesta kysymyksestä. Taustoittaminen osoittautuu hyvin tärkeäksi. Siinä yleisökysyjä esittelee omaa tietoaan ja näkemystään sekä osoittaa erimielisyyttä vastapuolen poliitikko-vieraita kohtaan. Vasta tämän jälkeen seuraa taustoitukseen kytketty kysymysosio. Yleisön puheenvuorot ovat oikeastaan kysymyksen muotoon puettuja kriittisiä kannanottoja. Niihin vastaavat poliitikot puuttuvatkin usein ensimmäiseksi juuri taustoitusosioon ja alkavat purkaa sen sisältämiä väitteitä.

Toimittajalla on hyvin keskeinen rooli keskustelun ohjaajana. Kuten täällä väitöstilaisuudessa, yleisö ei esitä kysymyksiään silloin, kun jotakin kysyttävää tulee mieleen, vaan silloin, kun toimittaja tai kustos antaa siihen luvan. Toimittajalla ja kustoksella on tärkeä tehtävä rituaalin vartijana. Kun toimittaja antaa puheenvuoron yleisön jäsenelle, hän pyytää tätä nimenomaan esit-

tämään kysymyksen — tämän tilaisuuden loppupuolella taas kustos pyytää yleisöltä muistuttamisia väitöskirjaa vastaan. Toimittaja voi säädellä yleisön puheenvuoroa myös sen aikana. Interventioillaan hän saattaa keskeyttää taustoituksen, jos se on hänen tai hänen korvanappiinsa puhuvan ohjaajan tai tuottajan mielestä esimerkiksi liian pitkä tai jos se ei liity EU-jäsenyyteen, ja pyytää kysymystä.

Ero kysymyksen muodollisen kuoren ja sen sisältämän puheteon funktion välillä muodostaa yleisöpuheenvuoroihin vahvan rakenteen ja toiminnan välisen jännitteen. Se, että yleisökysyjä muotoilee vuoroonsa interrogatiivin, näyttääkin olevan EU-yleisökeskusteluissa pikemminkin sovelias, tavanomainen tapa esittää kritiikkiä, syytöksiä tai ivaa kuin keino saada epäselvästä asiasta lisää tietoa. Kysyminen on institutionaalisesti relevantti yleisön osallistumisen muoto.

Yleisön osallistuminen tehdään vähemmän tärkeäksi ensiksikin niin, että yleisö sijoitetaan pois keskustelun keskiöstä, yleensä poliitikkovieraiden selkien taakse studion laitamille. Toiseksi, tästä sijoittelustakin johtuen, puheille pääsy on rajoitettua: ensin on odotettava pääsyä mikrofonille ja saatava toimittajalta puhelupa. Kukin yleisöosallistuja saa puheluvan vain kerran, minä vuoksi tämä yksi vuoro on ladattava mahdollisimman täyteen. Kolmanneksi yleisön osallistumista rajoitetaan määrittelemällä puhuminen tietyn tyyppiseksi puheenvuoroksi, kysymiseksi. Ja neljänneksi yleisöltä puuttuu mahdollisuus kolmanteen vuoroon. Kun yleisön jäsen on esittänyt kysymyksensä, toimittaja antaa vastausvuoron poliitikolle. Monissa muissa keskustelutilanteissa on tavallista, että kysyjä kertoo tämän jälkeen näkemyksensä vastauksesta ja esittää mahdollisesti jatkokysymyksen, jos haluaa vastauksen tarkennusta tai jos ei ole ollut siihen tyytyväinen. EU-kes-

kusteluissa yleisökysyjä ei kuitenkaan saa tätä tilaisuutta, vaan mahdollisen kolmannen vuoron tuottaa toimittaja. Yleisöltä siis puuttuu kontrolli saamaansa vastaukseen: sitä arvioivat ja sen kelpaavuutta määrittävät muut osallistujat, poliitikot ja toimittajat.

Nämä asiat ovat keskeisiä osallistujien välisen epäsymmetrian tuottamisessa ja siinä, miten maallikkoutta ja asiantuntijuutta rakennetaan. Maallikot ovat niitä, joiden toimintaa rajoitetaan tilanteessa eniten ja jotka myös itse suostuvat tähän rajoittamiseen, jotka hyväksyvät media-instituution hahmottaman vuorottelumuotin ja epäsymmetriset osallistujaroolit ja jotka osallistuvat itsekin tämän asetelman tuottamiseen. Samalla maallikkojen tieto, joka liittyy ehkä arjen elämismaailmaan, arvioidaan poliittisen eliitin asiantuntijatietoa arvoammammaksi. EU-keskustelua käyvät ennen muuta toimittajat ja poliitikot. Yleisön rooliin kuuluu tuoda tilanteeseen puheenaiheita ja toimia eräänlaisena autenttisuuden ja kansalaisrelevanssin osoittajana sekä kotikatsojien samastumiskohteena.

Kolmanneksi olen vielä kytkenyt analyysini ympäröivään yhteiskuntaan ja pohdinut, mitä selvitykseni kertoo mediakulttuurin muodonmuutoksesta ja kansalaisten osallistumismahdollisuuksista julkisuudessa. Tähän palaan vähän myöhemmin esiteltyäni ensin mediatutkimuksen kenttää.

MEDIATUTKIMUS

Mediatutkimusta on tehty 1600-luvulta lähtien, siis siitä saakka, kun sanomalehtiä alkoi ilmestyä. Tutkimuksella on aina ollut myös emansipaatiotavoitteita: alkuunsa se oli valistus- ja kasvatushenkistä kirjallisuutta. Jo hyvin varhaisista ajoista alkaen on kiinnitetty huomiota myös median, yhteisön ja yksilön välisiin suhteisiin sekä mediaan muun muassa kansalaisten demokraattisen osallistumisen väylänä.

Televisiotakin on tutkittu sen alkuajoina lähtien sekä kaupallisten että tieteellisten tavoitteiden näkökulmasta. On tutkittu esimerkiksi ihmisten katsomistottumuksia, television vaikutuksia katsojiin, teknistä käytettävyyttä ja toimituspolitiikkaa sekä pohdittu laajoja mediakulttuurisia kysymyksiä.

Televisiokeskusteluja ei kuitenkaan ole tutkittu keskusteluna kuin oikeastaan vasta 1980-luvulta lähtien. Televisiokeskustelujen tutkimus liittyy yleisempään institutionaalisen vuorovaikutuksen kiinnostukseen — siis siihen, miten eri instituutioiden asiakkaat ja ammattilaiset toimivat keskenään esimerkiksi lääkärin vastaanotolla, luokkahuoneessa, oikeudenkäynnissä tai neuvontatilanteissa.

Esimerkiksi Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa ja Saksassa televisiokeskusteluista on selvitetty muun muassa sitä, miten toimittaja muotoilee vuoronsa lain vaatimusten mukaan neutraaleiksi tai miten televisiokeskustelu eroaa arkikeskustelusta — siinä on aina mukana vielä kolmas osapuoli, näkymätön ohjelman katsoja, jolle puheenvuorot myös suunnataan.

Suomessa televisiokeskusteluja on tutkittu tiedotusopin alalla pääasiassa siltä kannalta, miten ne rakentuvat ja toimivat televisio-ohjelmina. Poliittikan tutkimuksessa ja puheviestinnän puolella televisiokeskustelut ovat kiinnostaneet puheena, argumentointina ja poliittisina tekoina sekä esimerkiksi tv-puhujien ja katsojien välisinä viestintäsuhteina.

Julkista keskustelua vuorovaikutuksena on Suomessa tutkittu vasta 1990-luvulta lähtien. Tv-keskustelujen tutkimuksesta haluan mainita Pirkko Nuolijärven ja Liisa Tiittulan johtaman »Vuorovaikutus televisiokeskustelussa»-hankkeen (2000), jonka yksi osa on väitöskirjani. Myös Mats Nylandin viime vuonna valmistunut väitöskirjatutkimus »Iscensatt interaktion» (2000)

▷

valotti pohjoismaisia mediakeskusteluja vuorovaikutuksen näkökulmasta. Auli Hakulinen on niin ikään tutkinut televisiokeskusteluja: hän on julkaissut esimerkiksi haastattelun luonnetta (1991) ja sukupuolen esillepanoa (1993) käsittelevät artikkelit. Tekeillä on opinnäytteitä, muun muassa Maarit Bergin väitöskirjatutkimus toimittajan kysymyksistä (tulossa). Tieto suomalaisten televisiokeskustelujen piirteistä lisääntyä vähitellen.

Oma tutkimukseni asettuu siis näihin kehyyksiin: olen tarkastellut televisiokeskusteluja nimenomaan institutionaalisen vuorovaikutuksena, yhdessä rakennettavana säännönmukaisena toimintana. Tutkimukseni teoreettinen tausta muodostuu pääosin etnometodologisesta keskustelunanalyysistä. Keskustelunanalyysi on alun perin sosiologien kehittämä tutkimussuunta, jonka myös kielentutkijat ovat ottaneet omakseen. Se on sosiaalisen konstruktivismin alaan kuuluvaa arjen merkitysten ja ymmärrysten empiiristä tutkimusta. Taus-talla on heideggerilainen ajatus, että kieli puhuu meitä. Keskustelunanalyysissä ei tutkita kieltä sinänsä vaan kielen käyttöä toimintana. Keskustelunanalyysissä ollaan kiinnostuneita niistä rakenteista, periaatteista ja säännönmukaisuuksista, joiden mukaan ihmisten välinen vuorovaikutus jäsentyy, eli siitä, miten ihmiset luovat sosiaalisia tilanteita samalla kun toimivat niissä — millainen vuorovaikutuksellinen näytämä on siis esimerkiksi televisiokeskustelu.

Mediatutkimusta voivat tehdä ja siis tekevätkin muutkin kuin varsinaiset mediatutkijat. Mediatilanteen jännitteet, ristiriidat ja ideologiat ilmenevät kielen muotoina ja merkityksinä — kielen käytön erittely on siksi tärkeää! Mediatutkijoilta puuttuu usein välineistö, jolla päästään käsiksi tähän keskustelun mikrotasoon. Keskustelunanalyysi tarjoaa systemaattisen työkalu-

pakin, jolla voidaan tarkastella vuorovaikutuksen yksityiskohtia. Se antaakin mediatutkimukselle uusia näkökulmia ja uusia mahdollisuuksia selvittää mediatodellisuutta.

Kun tarkastellaan keskustelunanalyysin keinoin tilanteen yksityiskohtia, voidaan jäljittää ne menettelyt, jotka tekevät tilanteesta esimerkiksi ylenpalttisen muodollisen tai epätasapainoisen ja jotka johtavat vuorovaikutuksellisiin ongelmiin.

Alalla kuin alalla ollaan tekemisissä ihmisten kanssa, ja tällöin on hyödyllistä tietää, miten heidän kanssaan ollaan tekemisissä ja mitkä lainalaisuudet vaikuttavat yksilöiden välillä: miten kieltä käyttämällä jaetaan tietoja ja tunteita, tehdään diagnoosia, liiketaloudellista tulosta tai televisio-ohjelmaa, opetetaan tai politikoidaan tai eletään aivan arkista perhe-elämää.

Kun esimerkiksi poliittisia televisiokeskusteluja tutkitaan yksityiskohtaisesti, voidaan nähdä, miten asiat ovat, miten erilaisia toimintoja tehdään ja mihin nämä toiminnot johtavat. Tällöin niitä voidaan hahmottaa myös muuttaa tai voidaan ainakin miettiä, miten niitä voisi muuttaa.

Suomessa ei tietääkseni aikaisemmin ole tutkittu televisiokeskusteluihin osallistuvaa yleisöä. Myös niin sanottu yleisötutkimus on ollut pääosin vastaanottotutkimusta, jossa on selvitetty joukkoviestinnän vaikutuksia ja käyttöä. Yleisöä on tutkittu ohjelmien kuluttajina eli joukkoviestintäprosessin kohteena eikä niinkään ohjelmiin osallistuvina aktiivisina tekijöinä. Hyvin konkreettinen toiminnan näkökulma olisi mielestäni hyödyksi myös yleisötutkimukselle. Yhtäältä kannattaisi tutkia varsinaiseen ohjelmaan osallistumista, kuten minä olen nyt tehnyt, ja toisaalta ohjelman seuraamista toimintana, jolloin esimerkiksi käytettävyyden ja ymmärrettävyyden näkökulma olisi keskeinen. Molemmat tutkimusotteet palvelisivat myös median vuorovaikutteisuuden kehittämistä.

Yleisö osallistuu televisio-ohjelmiin melko lailla: internetitse ja puhelimitse soitoin ja tekstiviestein sekä fyysisinä henkilöinä. Tänä keväänä televisiossa on ollut paljon erilaisia tietokilpailuja. Oli ohjelma, jossa kokattiin vastakkaisen sukupuolen hurmaa-va ateria («Tie miehen sydämeen»), ja ohjelma, jossa kilpailevat yleisöosallistujaparit hulluttelivat maailmalla ja kotiin jäänyt yleisö äänesti heidän jatkoon pääsystään («Far Out»). Suurin osa näistä televisio-ohjelmista, joiden osallistujat ovat tavallisia kansalaisia, on viihdettä. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta (mm. »Ben Furman») niissä ei keskustella yhteiskunnallisista kysymyksistä vaan pidetään hauskaa ja etsitään ja tarjotaan elämyksiä.

Olisiko mahdollista tehdä yhteiskunnallis-poliittisia asioita käsittelevä tai muuten syvällisempää journalistista sisältöä omaava televisio-ohjelma, jossa yleisön edustajat osallistuisivat ohjelman kulkuun yhtä kokonaisina ja innostuneina olioina kuin niissä ohjelmissa, joissa osallistujat tavoittelevat välitöntä yksilöllistä hyvää kuten matkaa, rahaa tai kumppania? En todellakaan tiedä, mutta kokeiluja on mielenkiintoista seurata.

Voisiko esimerkiksi Euroopan unioni edelleen olla sellainen aihe, josta kansa olisi kiinnostunut keskustelemaan? Ainakin mediassa on korostettu, että uskottavan EU:n legitimizeetti olisi edelleen lunastettava nimenomaan tavallisilta kansalaisilta, joiden kanssa olisi tehtävä välitöntä ja paikallista yhteistyötä ja näin saatava kansalaisyhteiskunnan ääniä paremmin kuuluviin. Nykyistä laajempi keskustelu Euroopan unionista ja sekä suorasta että edustuksellisesta demokratiasta olisi varmaankin tarpeen — sitä tuntuvat kaipaavan niin vankat EU:n kannattajat kuin EU-kriitikotkin.

Mielestäni keskeisiä ovatkin yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja päättämiseen liittyvät kysymykset: ketkä esimerkiksi osallistuvat julkiseen keskusteluun ja millaisin eväin ja ketkä tekevät yhteisiä asioita koskevia päätöksiä ja mitä kaikkea he ottavat päätöksenteossa huomioon; miten ihmisiä ja asioita määritellään ja luokitellaan ja mitä seurauksia tällä on.

Niin ikään journalismin tehtäviä sekä journalististen tuotteiden muotoja ja sisältöjä kannattaisi aika ajoin pohtia myös julkisuudessa. Tarvittaisiin myös julkista keskustelua ja visiointia yleisöydestä: mitä kaikkea se on nyt ja mitä se voisi olla tulevaisuudessa. Peräänkuulutan siis sekä yksityiskohtaista analyysia mediaan liittyvistä vuorovaikutusprosesseista että julkista keskustelua siitä, millaiseksi joukkoviestintä ymmärretään, millaisia suhteita ja merkityksiä sen ja ihmisten välille halutaan ja voidaan rakentaa ja mikä on eri instituutioiden asema ja tehtävä viestintäalalla ja julkisuudessa.

Merkkejä mediakulttuurin muutoksesta ovat olleet fuusiot ja irtisanomiset, tekniset innovaatiot, entistä tiukemmat segmentoinnit ja profiloinnit ja monien eri viestimien käyttö. Lienee selvää, että taloudellinen tulos on journalismissa yhä tärkeämpää. Mutta tärkeää on sisältökin. Oma tutkimusteemaani on yleisöosallistuminen, joka liittyy television tai muun median interaktiivisuuteen eli vuorovaikutteisuu-teen. Mahdollisesti autenttinen vuorovaikutus niin sanottujen tavallisten kansalaisten ja ammatillisten asiantuntijoiden välillä voisi tehdä vaaliohjelmat moniäänisemmiksi, ihmisläheisemmiksi ja kiinnostavammiksi sekä vähentää kansalaisten vieraantuneisuutta politiikasta. Professionalismi on päivän sana — uskomme asiantuntijuuteen. Haluaisin vielä kuitenkin korostaa myös arjen asiantuntemuksen ja elämäkokemusten merkitystä — sekä

▷

tietenkkin argumentointi- ja yhteistyötaitoja.

Olen väitöskirjassani paneutunut tv:n yleisökeskustelujen vuorovaikutuksen mikro-tason analysointiin, mutta olen myös hah- lunnut osallistua keskusteluun politiikan julkisuudesta ja mediakäytännöistä. Minulle ei ole riittänyt pelkästään kielen käytön tutkiminen, sillä aineistoni vaatii mielestäni laajempiakin pohdintoja. Minulle ei ole myöskään riittänyt se, että olisin käsitellyt aineistoani vain yleisellä tasolla tai jopa pohtinut mediakulttuuria ilman empiiristä aineistoa. Tutkimuskysymykseni ovat nous- seet televisiokeskusteluaineistosta. Olen etsinyt vastauksia kysymyksiin ennen muu- ta aineistostani, mutta olen jatkanut etsin- tää myös sen ulkopuolelta, ympäröivästä yhteiskunnasta. Tämä etsintä ja löytäminen ovat puolestaan kirjoittaneet uusia kysy- myksiä, joista osa on toki jäänyt vaille vas- tauksia — niistä varmaan keskustelemme kohta vastaväittäjäni kanssa. ■

LÄHTEET

BERG, MAARIT (tulossa): *Toimittajan kysy-*

mykset rakentamassa haastateltavan identiteettiä yhteiskunnallis-poliitti- sissa televisiokeskusteluissa. Väitös- kirjatutkimus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

HAKULINEN, AULI 1991: Erään haastattelun anatomia. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli 6. Kieli, valta ja eriarvoisuus. Esitelmiä 18. kielitieteen päiviltä* s. 166–186. Hel- singin yliopiston suomen kielen lai- tos.

— 1993: Erään keskustelun analyysia. Lenita Airisto haastattelee Finnairin talouspäällikköä. – *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 4 s. 4–15. Helsinki: Suomen naistutkimuksen seura.

NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2000: *Televisiokeskustelun näyttämöllä. Te- levisiointitutionaalisuus suomalais- sessa ja saksalaisessa keskustelukul- tuurissa.* Helsinki: Suomalaisen Kir- jallisuuden Seura.

NYLUND, MATS 2000: *Iscensatt interaktion. Strukturer och strategier i politiska mediesamtal.* Doktorsavhandling. Hel- singfors universitet: Institutionen för kommunikationslära.

MILLA KAJANNE *Kansalaiset kysyjinä. Yleisön kysyminen osana vuorovaikutusta televi- sion EU-keskusteluissa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 806. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

Helsingin kauppakorkeakoulu, Pienyrityskeskus, Eteläinen Hesperiankatu 4, 00100 Hel- sinki.

Sähköposti: kajanne@hkk.fi